

Kertek, avagy a tovább- álmodott természet

I.

Vannak kertek, ahol bármelyik gyalogutat választjuk is, mindig ugyan-oda jutunk, de olyanok is, amelyekben egyazon ösvény más-más helyre vezet. A legérdekesebb kertekben azonban sem kijelölt sétányok, sem megjelölt helyek nincsenek.

Mindenki, aki nem nélkülözheti a könyvet, tudja, hogy az is összevethető a kerttel. Akárcsak az alábbiakban összegyűjtött jegyzetsorok a kertépítés művészetével. Gilbert Lascaux írja *Kertek mezsgyéin* című feljegyzéseiben: „A kert metaforája egészen természetes módon kapcsolódik a könyvhöz. Vannak, akik a francia kertre esküsznek, a geometria diadalát részesítik előnyben. Mások az angol park tudatos rendetlenségét, a szabálytalanságok kifinomult művészetét kedvelik inkább. No de hát, miközben arisztokratikus parkok után áhítozik valaki, a jó ízlés dolga megvetni, úgyszólván elmaradhatatlanul, a lépten-nyomon előforduló mindenféle kertecskéket, melyek vagy elhanyagoltak, esetleg gondosan rendezettek, vagy éppen agyonzsúfoltak, néha pedig kopárak, olykor bosszantóan ismétlődő motívumokkal, máskor meg irritáló hiányosságokkal.” A szöveg viszont „...kapcsolatot teremthet ezzel a gyakorisággal, ezekkel az egyszersmind túlságosan kevésbé rendezett és túlságosan kevésbé zilált állapotban levő, ráadásul tervszerűtlenül felsorakoztatott kertekkel. [...] Akár valamiféle ellen-Versailles lehetne, mely fölött nem őrködik a főkertész, a monarcha; olyan, a lehető legkevesebb közösségi kódot tartalmazó és csoportelméletet nélkülöző szöveg, mely nem ismeri a törvényt, melyet dicsőítenie kellene”. Lascaux figyelmen kívül hagyja annak lehetőségét, hogy a szigorún rendezett kertek belülről kezdenek „dudvásodni”. Felveri őket a gyönyörű kóró, a konkoly. Kemény kavi-

cson a puha, zöld moharéteg. Belső és külső palánkok nélküli, nyitott térség, szerintem sétatér lesz, amely a szélekből központot varázsol, a centrumot pedig megfosztja varázslatosságától.

*

Az írókat olyan kertészeknek tekinthetnénk, akik a nyelv televényébe ültetnek. A klasszikus gondolkodók pedig az eszmék kertjének pallérai lehetnének. Írni és gondolkodni annyi, mint a kerti munkához hasonló, kifinomult módszerekkel munkálkodni. Ez a metafora nem is annyira új, kiváltképp, ha a nyelvről van szó. Hát nem emlegetjük már régóta például a *szógyököket*? Vagy a Port-Royal grammatikusait, akik a *Görög szótövek kertje* címet adták munkájuknak?

A kert olyan sajtáságos szótár, melyben minden szót egy-egy másik, ugyanabból a jegyzékből származó szó értelmez. A lista akár végtelen hosszú is lehet, habár a végtelenségnek ez a köre egyszer azért csak be-
zárul. Minden szótár struktúrájában ott lapul legalább egy olyan elem, ahonnan a szöveg ismétlésekbe bocsátkozik: a fogalmat, mely addig más fogalmak értelmezésére szolgált, legvégül magát is ugyanazok a szavak írják körül, amelyeket előbb már értelmezett. Maga az *enciklopédia* elnevezése, ez a *ciklikus* könyv, amely abbéli törekvésében, hogy kerek egészként felölelje az ismereti világot, vajon nem erre a körkörösségre emlékeztet-e némileg? Az enciklopédia is abból az igényből indul ki – ha ez mégannyira is csupán a mi hiú ábrándjaink szintjén teljesül –, mármint, hogy egyetlen könyvbe beleférjen az egész világ, pontosan úgy, ahogyan léteznek mikrokozmosz gyanánt kialakított kertek, a világ kicsinyített, s állítólag pontos másai, *speculum mundi*.

A nyelv kertjeiként értelmezett szótárakban tapasztalható ilyen körkörösség szigorúan centrikus és excentrikus, monocentrikus és policentrikus, mértanilag szabályos és szabálytalan, kozmikus és kaotikus lehet, aminthogy – egyszerűbben szólva – a kertművészetben is különféle (például keleties és nyugati) koncepciók állnak egymással szemben, és ekként érvényesülnek. Azzal, hogy amikor konkrétan megvalósulnak, a kitervelt meg a spontán, az aszketikus és a fényűző, a lemerevedett és a szabadon szárnyaló, a koholt meg a valóságos, „a zsinór szerinti” és „a találomra” többé-kevésbé sikerült kombinációjával találkozunk, amelyek kölcsönösen áthatják és kiegészítik egymást. Itt a különböző jelrendszerek keveredését érzük tetten. No de éppen ez a kombinálhatóság, a jelrendszereknek ez a kölcsönös „szennyeződése” lehet számunkra izgalmas mind bizonyos kerti projektumok, mind pedig az írásművészet némely vonatkozásában. Lábunk alól kicsúszik a talaj, elmállott az alap, darabokra szabdalt

a dolgok egésze a róla szóló mítosszal együtt, s akkor tetőtől talpig átjár bennünket a bizonytalanság borzadálya. Töredékekkel operálunk, az írás szemelvényeivel, morzsáival. A szótövek alkotta kert helyett a szövegből olyan veteményes lesz, amely rizómákból fejlődik. A klasszikus „gyökérírást” felváltja a „rizómairás”, már ahogyan ők ketten, Gilles Deleuze és Felix Guattari, a nevéet kiötlötték és a fogalmat leírták:

„A rizóma bármely pontján képes bármely más ponttal összekapcsolódni, vonásai nem szükségszerűen azonos természetű vonásokra utalnak, igen eltérő jelviszonyokat hoz működésbe, sőt nem-jel állapotokat is. A rizóma nem vezethető vissza sem az Egyre, sem a sokféle. Nem Egy, mely kettővé, vagy közvetlenül hárommá, négygé vagy ötté stb. válik. Nem az Egyből deriválható sok(féle), de nem is a sok(féle), amelyhez az Egy hozzáadható (n+1). Nem egységekből, hanem dimenziókból áll, vagy még inkább mozgásban lévő irányokból. Nincs se kezdete, se vége, mindig csak közepe van, ahonnan kihajt és kiárad. Létrehoz egy alany és tárgy nélküli vízszintes n dimenziójú sokfélé, mely konzisztenciasíkra teríthető, és amelyből az Egy mindig kivonható (n-1). Egy ilyen sokféle nem változtatja meg dimenzióit anélkül, hogy természete önmagában ne változna és ne alakulna át. Szemben a struktúrával, amely bizonyos pontok és pozíciók együttese, valamint a pontok közti bináris kapcsolatok és a pozíciók közti bi-univokális relációk együttese definiál, a rizóma csupán vonalakat húz: szegmentumok, rétegek, dimenziók vonalait, de szökésvonalat vagy deterritorizáló vonalat is olyan maximális dimenzió gyanánt, amely szerint a sokféle természetét megváltoztatva alakul át. Ezeket a vonalakat vagy szálakat nem lehet összetéveszteni a fa típusú levonatokkal, melyek csupán pontok és pozíciók között lokalizálható viszonyok. Szemben a fával, a rizóma nem reprodukálható tárgy: nincs szó se külső reprodukálásról, mint a fa-kép, se belső reprodukálásról, mint a fa-struktúra esetében. A rizóma antigenealógia. Rövid távú emlékezet, illetve ellenemlékezet. A rizóma variációk, terjeszkedés, hódítás, rabul ejtés, dugványozás útján terjedő” (Gyimesi Tímea fordítása).

A két francia író és gondolkodó, hivatásuknak a kalandorsággal rokon értelmezése szerint, azt tartják ugyanis, hogy a rizóma a központosított, sőt a policentrikus rendszerekkel, a hierarchikus kommunikációval és az eleve rendezett összefüggésekkel való szembenállásával, acentrikus, nem-hierarchikus szisztéma. A „létezés” minden neme rizóma kérdése. A rizóma felborítja azt a hármas tagolású sémát, amely a világot tekinti a realitás, a könyvet a re-prezentáció, a szerzőt pedig a szubjektivitás színterének. Az írás a kívüliség nevében lép fel, semmiképpen sem egy világbéli tárggyal, avagy egy/több szerző által megszemélyesített szubjektummal karöltve. A kívüliség nélkülözi a képszerűséget, a jelentéstartalmat, a szubjektivitást.

Így aztán, szerintük, a könyvnek is rizómának, gyökértelen gumónak kellene lennie, melyet – ha mégoly nehéz is – a középtájtól kell szemügyre venni, nem pedig alulról vagy felülről, az elejétől vagy a végétől, balról vagy jobbról. Valóban, e helyütt lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogyan fogalmazott Franz Kafka a *Naplójában*: „Bármi ötlík eszembe – nem a gyökerétől fogva, hanem már csak valahol a közepétől jut az eszembe. Akkor hát próbálja valaki megragadni, próbáljon megmarkolni egy fűszálat, s belesimpaszkodni, ha egyszer csak a derekától számítva indult növekedésnek.” Kíséreljék meg, és meglátják, mennyire változik az égvilágon minden, mondja Deleuze és Guattari, miközben maguk is rizómát csinálnak könyvükből: „meglátni a fűszálat a dolgokban és szavakban” jel-szavával. Illetve a fűszálban is meglátni ezt vagy azt a dolgot, vagy szót. Ez a „rizómaírás” kertje. Aminek egyik példája a Nietzsche-aforizma. Az aforizmának „élettelinek” kell lennie, mondta Nietzsche, s hogy a hegyoldalról sohasem hiányozhatnak az ott legelésző tehenek, amelyek egyúttal felhőfoltok is az égen. Nietzsche nem vet; ő dugványoz. S ez a dugványozás a kert megtervezésével lehet egyenértékű. A „rizomatikus értelmű” írás pedig – kertírás, tövisográfia.

*

Az e világi kertben hallótávolságba kerülni az égivel. A misztikusok tökélyig fejlesztették ezt a vágyat. Már mint hogy az áhítat eksztázisába jutott ember még életében lássa az édenkertet; innen eredeztethető a kert látványa mint olyan helyé, melyet a mennyei bölcsesség fénye ragyog be.

A mennyekről, annak csodáiról meg a pokolról szóló traktátusában Emanuel Swedenborg misztikus szimbolista írja: „Ekképpen a kert általában véve megfelel a mennyei intelligencia és bölcsesség követelményeinek; az ég ennek okáért nevezteték Isten kertjének és a mennyek országának, az emberek által pedig édenkertnek, paradicsomkertnek is. A fák, fajtától függően, a jó meg a rossz megtapasztalásának és megismerésének letéteményesei, amiből az értelem és a bölcsesség származik. S a kapcsolattartás készségében mind jártasabb régi népek ezért tartották szent rítusaikat ligeterdőkben. A *Szentírás* is ennek okáért említi oly gyakran a fákat, az egyház pedig szőlővesszőhöz, olajfahajtáshoz, cédrushoz meg más fafélékhez hasonlítja az embert, és gyümölcshöz a jótéteményeket.” Hadd emlékeztessünk itt arra, hogy az egyház is szentséges ligetnek látta magát a korábbi pogányság rituális kertjei nyomán, amiről James George Frazer *Az Aranyág* című munkája szolgál bőséges ismeretanyaggal. A középkorban – mi több – a gótikus katedrálisokat tekintették erdőnek. Az ilyen nézetek

ma beszédesen árulkodnak az egyház szellemiségének meg figurális alkotásainak fantasztikus oldaláról.

A Swedenborg írásából vett iménti idézet Czesław Miłosz szimbolikus hegységekről és erdőkről szóló egyik szövegének epigráfiájában is olvasható. Az erdő a költő számára is – szentély. Ebben – a még „tősgyökeres” erdőben – a „rizóma” szerepet az ember, a kert „középponti dimenziója” játssza, mely kert az alvilágtól a legfelső mennyei régiókig terjed. „Ha tiszteletemet fejezem ki a fáknak, ezzel nem teszek semmi rendkívülit, hisz az emberek ősidők óta ezt csinálják, a törzs föld alatti része pedig, ahol a gyökérszövet van, mirajtunk (mint középponti dimenzió) keresztül tör égnék, ahol a levelek susogják mindig egyértelműen és hallhatóan, miszerint a hármastagolás igenis helyénvaló.” Miłosz kijelentése némileg a Swedenborg-féle kontempláció színezetére emlékeztet. A „középponti dimenzió” egyszersmind az alatt elterülő kertbe sugározza át a mennyei magasságokat. Pontosan úgy, amiképpen a kertek – „a Természet képmásai” – „a saját indulataink és szenvedélyeink színeit tükrözik”. A mennyei levélsusogás a földi levélzörejben is hallatszik, és a mi benső susogásunk is áthallik a kert hangjaiban, ahol forgolódunk. A kert ilyenkor kellemes, vagy fenyegető, vagy mosolygós, vagy komor, jóindulatú, könnyörületes vagy szomorú, attól függően, hogy minket milyen érzelmek hatnák át, milyen szenvedélyek dúlnak bennünk pillanatnyilag. Az ember ennyiben „középponti dimenziója” Swedenborg kertjének, amely Miłosznál ilyen vagy olyan fafajta alakját ölti, a jó vagy a rossz forrásává válik, aminek megfigyelése némileg „a poklok mélyéből a mennyei magasságokba való felmenetelként” értelmezett tapasztalat.

A hagyomány misztikuma e mennybemenettel járó felmagasztosuláson alapul. A kert kellős közepén, szemtől szembe a megismerés – a jó és a rossz megismerésének – fájával, szárnyalunk a csúcson közvetlen közelébe, és vetjük magunkat a Kertész ölelő karjaiba. De hát ki ez a Kertész?

Ávilai Szt. Teréz (1563 és 1565 között keletkezett) *Libro de la Vida* című könyvében a többi között a szentbeszédről értekezik, amely a kerttel példálózva és magában a kertben hangzik el. Ez a szentbeszéd olyan, hogy fölér a Kertésznek (*hortolano*), a gyümölcsös urának (*Señor de la huerta*) tett szerelmi vallomással, melynek révén a misztikus apácánővér hallhatja is az Úr hangját a kertben. A Kertész maga az Isten, aki „egyetlen kiejtett szó nélkül”, mennyei jóillatait árasztva sétálgat a kertben. (Keresztelő Szt. János, tehát egy másik misztikus szerint, maga Isten a kert, mivelhogy kellemetes időzni benne. Ebbe a kertbe nyitunk be, írja János, midőn átadjuk magunkat Istennek.) Isten egyúttal az a forrás is, mely a kertet öntözi, ahol ennek köszönhetően virágzik a rajongó szerelem, a szárnyalás gyönyöre. A

költői képben nem nehéz fölismernünk azt a helyet az *Ó-testamentomban*, melyre Teréz hivatkozik. Michel de Certeau, az *Anneles-iskola* történésze szerint a misztikus kinyilatkoztatás az *Énekek Énekével* kezdődik:

*Olyan, mint a berekesztett kert az én húgom, jegyesem,
mint a befoglaltatott forrás, bepecsételt kútfe!*

E szókra felel a menyasszony imígyen:

*Kerteknek forrása, élő vizeknek kútfeje,
melyek folynak a Libánusról.
Serkenj fel északi szél, és jöjj el déli szél,
fújj az én kertemre,
folyjanak annak drága illatú szerszámai,
jöjjön el az én szerelmem az ő kertébe,
és egye annak drágalátos gyümölcsét.*

(Károli Gáspár fordítása)

Eme kert „drágalátos gyümölcssei”, Swedenborg hite szerint, állítólag a „jótettek” voltak. Ami Terézt illeti, nála ez a dolog bizonytalanabb. A misztikusok megértését sohasem volna szabad elhamarkodnunk. A misztikus transzverbalizáció jelentésvilágát, ha ez egyáltalán lehetséges, nehéz megkülönböztetni a legprofánabbaktól. Talán nem is kell. Megeshet, hogy a misztikusok nem tudnak jelentésről, sőt az is, hogy egyetlen jelentést sem ismernek, mint ahogyan Miłosz említett szövegének befejező része erősen sejteti. E tekintetben a bibliai *Énekek Éneke* is igazat adhat nekünk. Nem csupán a *mennyei* örömök dolgában, minden hangszer összehangoltan szól, „mikor költő lép be földi kertbe”. Napjainkban erről szolgál félreérthetetlen tanúbizonyossággal a *Rózsa-regény*, ez a felülmúlhatatlan középkori költői mű, mely a kenyérről és a testiségről szól. S ezt ajánlatos is így értelmezni, azaz a kor természettudományi tanításaival összefüggésben, amelyek – mint Erich Auerbach írja a *Mimesis*ben – az ösztönöknek engedelmeskedő nemi életet dicsérve és annak szabadságát követelve, jelentős szerepet játszottak a teológiai válság kimenetelében a XIII. század hetvenes éveiben.

*

A XIII. században, az idő tájt, amikor Szádi, a nagy perzsa költő megírja *Rózsás kert* (*Gulisztán*) című művét (ez is az életörömről szól), a középkori Franciaországban megszületik a csábos hatású, allegorikus *Rózsa-regény*. Két mű címbeli – valójában ennél jóval kiterjedtebb – hasonlósága,

bármilyen érdekesnek találja valaki manapság, nem is olyan égbekiáltón furcsa. Ez az a kor, melynek a rózsza az egyik legfelkapottabb szimbóluma, az irodalom meg a filozófia nagy „sztárja”. S mint ilyen minden valóságos és képletes kertben megtalálható.

A *Rózsza-regény* két poémát tartalmaz. Az elsőt Guillaume de Lorris alkotta, és óriási sikert aratott vele. Mivel szegény sorsú embereknek szánta, az ő gondjait kísérte meg ily módon elűzni, Guillaume szemében a legnagyobb boldogság maga a mennyország, ha egy szelet kenyere van az embernek. A gyümölcsös is az egyetlen profán mennyország, melyet a költő elismer. Eszerint mi sem természetesebb, hogy a szerelem is, melyet dicsőít, profán, vagyis testi. Vallásosságnak vagy spiritualizmusnak nyomra sincs a poémában. Az a tény, például, hogy a mű egyik hőse kereszt alaprajzú várkastély foglya – s ezt Georges Duby helyesen állapítja meg – semmiképpen sem az egyházat szimbolizálja, illetve azokat az összefüggéseket, melyeket erőltetett. A szerző célja, egyszerűen, a gyönyörködtetés, s a bekerített gyümölcsös négyszöge csupán ennyiben mond ellent annak az alaprajznak, mely szerint a gazdag cisztercita apátságok kolostorai épültek. Guillaume művének mindenesetre akkora sikere volt, hogy az utópista Jean de Meung – Abélard tehetséges fordítója és kritikus szövegmagyarázó – elhatározta, hogy a befejezetlennek látszó poémához még egy részt hozzáír, most már úgy, hogy szabadon eljár az alapmű kétértelműségeivel, továbbfejleszti és új meg új jelentéstartalmakkal ruhazza fel őket. Az ilyesmi akkoriban teljesen legitim és széleskörűen elfogadott eljárás volt (magától értetődőnek tekintették, hogy a katedrális sohasem az fejezi be, aki az alapkövet letette). Végso soron De Meung törekvései a várhatónál is nagyobb és tartósabb sikerrel jártak, annyira, hogy örök időkre biztosították a teljes terjedelmű *Rózsza-regény* maradandóságát.

A *Regény* két része között, ha a kertről van szó, szándékos ellentmondás van. A különbség nem jelentéktelen. Jean de Meung ugyanis az első részben leírt kert egy másfélével cseréli fel. Guillaume négyszögletű kertje nála kör alakú lesz, mintegy annak evangéliumi mivoltára célozva. A köralakúság az e világi földi kertnek mennyevé válását jelzi szimbolikusan. Jóllehet Jean de Meung ki nem állhatja az ájtatoskodókat, mégis ellenzi a mennyország Guillaume-ra jellemző profanizálását. Így aztán a *Regény* folytatásában a körkert közelebbi rokonságba kerül a kolostori négyszögekkel, mint a Guillaume-féle kert szintén négyszögű alaprajza. A körkert itt az örök tökéletességre való törekvés kifejezése, és Jézus Krisztus kertjét, a *misztikus bárányt* testesíti meg. A *Regény* Léonor Fini színes litográfiáival illusztrált luxuskiadása (*Roman de la Rose*, Club de Livre, Paris, 1977) elé Georges Duby írt előszót. Miközben ennek a fordulatnak az

értelmére figyelmeztet, arra is utalást tesz, hogy itt Ádámnak a *Teremtés Könyvéből* megismert Paradicsomáról van szó, „az igazi mennyországról”, ahol békében megfér egymással a látható a láthatatlannal, az öröm az érzékiséggel, a szellemiség az anyaggal. A kathar eretnekség évszázados üldöztetése után, az anyagelvűség tagadását hirdető elméletek egész sorát követően, Jean de Meung a miszticizmusnak a testtől való elvonatkoztatása ellen lép fel kísérletével. Az „új” kert a spirituális és egyszersmind érzéki Természet teljes rehabilitálása mellett áll ki. E tekintetben egyáltalán nem csoda, hogy a *Regény* allegorikus és példabeszédekben gazdag bölcselmeinek, nemkülönben a Rózsa jelképi erejének köszönhetően, a kert, titkon, a női test, mi több, a férfitest nemi jellegeire is utal (attól függően, hogy lombos fa vagy forráskút van-e a közepén). Ez a kicsiny paradicsom azonban, miként a hasonló misztikus regékben általában, nem éri be csupán az effajta profán jelentéstartalommal. Az igény sokkal mélyebbre hatol a *Rosa incarnata* hordozta jelentésnél: azaz ennek révén lázasan kutat a lélek legrejtettebb, legbensőbb bugyraiban, ahová – lévén, hogy „a virágzó belső erőikkel való takarékoskodásra” intő falazat állja el az utat – csupán egy szűk kapun át lehetséges bejutni.

A *Rózsa-regény* középpontjában csorgókút áll, amely – nem a halál – „az élő víz forrása”. Ahogyan a muzulmán házakhoz tartozó, magasan bekerített kertek közepén általában ott található a gyakran kámforral beillatosított *sedrván*, ami azt az illúziót keltheti, hogy víz helyett – amiképpen a Korán előírja –, bor, méz vagy tej, csupa ínycséség csorog belőle, ugyanúgy itt is a szökőkút az élvezetek forrása, mely az egész kertet *hortus deliciarum*ként határozza meg. A *Regény*ben leírt misztikus helyszínnel azonos, latinul ugyancsak a „gyönyörök kertjének” nevezett helyet Herrad von Landsberg apátnő ugyanebben a században keletkezett miniatűrjei idézik emlékezetünkbe. Az élet s az életörömök kútfejé azonban itt jellemzőbb: ugyanis fiatalít, mindennemű szomjat olt, továbbá megtisztít bármiféle gonoszságtól és romlottságtól. Eszerint a mondott forrás magasan fölötte áll annak, amelyikről Guillaume de Lorris mint gyilkos indulatúról beszél, s amely megölte Narkisszoszt. S ezen a ponton még egy hasonlóság bukkan fel abban a jelképességben, melyet a keresztény meg az iszlám misztika tulajdonít a szökőkutakkal díszelgő kerteknek. A központi fekvésű kerti forrás vize egyúttal tükör is. „Irán lelkeről” szóló könyvében Louis Massignon írja – legalábbis a *Szimbólumszótár* hivatkozásából ítélve –, hogy a kertbéli álmodozás, miközben fokozatosan eltávolodik a szélektől, a középtájról összpontosul. Az álmodozót egyre kevésbé érdekli közvetlen környezete, s figyelmét mindinkább a kert középpontja, tengelye: a szökőkút vize mint tükör köti le. Ez az esemény az *Ezeregyéjszaka meséi-*

nek némely epizódjában is lejátszódik. Az efféle kerti „tükör” hamarosan a „világ tükörképe” lesz nem annyira kozmológiai, mint inkább metafizikai értelemben. A kert élvezője, lévén egyszerre közel is a világhoz meg távol is attól, átadja magát előtte a csendes szunyókálásnak a látszólag veszélytelen önmegismerés ölelésében. Guillaume regénybeli szökőkútjában sem csillognak gonosz indulatú, mérgező tükrök. Aki belenéz, nem jár szerencsétlenül, mint Narkisszosz, hanem kimondhatatlan jóság tölti el, hiszen végtére is, annak mind társadalmi, mind pedig erotikus vonatkozásaiban ez hatja át Guillaume de Lorris és Jean de Meung egész „rózsatópiáját”.

Legvégül, van itt még egy fantasztikus tárgy, amely figyelmet érdemel, s amelyet Guillaume a kútkáván belül helyezett el. Ez pedig az ékkövek ékköve, a karbunkulus. Egy fajta féldrágakő, a vörös gránát egy változata, az ókori regényekben sokat emlegetik. Borges Alef-jára emlékeztető csodakő. A karbunkulus fénye a kert minden szegletéből látható. Egyetlen, de ugyanakkor háromszoros fényforrás, akárcsak a csorgókútból szétágazó csermelyek. Sugarai erősebbek a napénál, az egész kertet megvilágítják, az éjt nappallá teszik. Az örökkévalóság megtestesülése, mely beragyogja az egész világot és annak minden pillanatát.

*

Marco Polo terjedelmes útleírásának XLI. és XLII. fejezetében, annak alapján, amit másoktól hallott, Haszán Szabbahról, az izmaeliták nagyfejedelméről mesél, akit utóbb összetévesztettek a hírhedt Hegyi Öreggel. A velencei utazó és kalmárfiú későbbi olvasói, Théophile Gautier és Charles Baudelaire, a hasisról írván, a *Mesterséges paradicsomok*ban említik egy sejk történetét, aki a Hegyi Öreg nevét veszi fel. Arról volt nevezetes, hogy alattvalói egyetlen intésére a legképtelenebb parancsait is készek voltak teljesíteni, és tűzön-vízen át, mit sem törődve a veszélyekkel, habozás nélkül akár a biztos halálba menni. Emberei feltétlen engedelmességét a Hegyi Öreg a kábítószernek köszönhette, amely Mohamed Paradicsomkertjének illúzióját keltette élvezőiben. Miután alaposan megetette és megitatta őket hasissal, a fiatalembereket bezárta mindenféle széppel-jóval, gyönyörűséggel kecsgetető kertjébe. Kábítószer híján egyébként az „aszaszin”-ek (kardforgató hasisélvezők) undorodtak a „nyomorúságos” és „szürke” valóságtól, ezért nyakló nélkül öldököltek és raboltak az Öreg parancsára, csak hogy mielőbb visszatérhessenek a kertbe.

Haszán Szabbah története azonban, melyre elsőnek Jorge Luis Borges és Roger Caillois hívták fel a figyelmet az irodalomban, lényegesen különbözik a Hegyi Öreg históriájától. Haszán elsősorban tündéri kertje révén

és altatással, a hasis túlzott élvezete nélkül kerítette hatalmába az embereket. Erről a *Hakim visszaemlékezései* néven ismert, XIV. századi perzsa kézirat tudósít bennünket, melyet ma a Bécsi Könyvtárban őriznek.

„*Haszán* ibn Szabbah csakis olyan embereket fogadott szolgálatába, akiket testestül-lelkestül hű híveinek nyerhetett meg. E célból hatalmas kertet rendezett be, melyből nem hiányzott a vízvezeték sem. A kert szívébe négyemeletes palotát építtetett. A legfelső emeleten díszes ablakok néztek a világ négy égtája felé, a fölöttük kirajzolódó boltívekre arany és ezüst csillagokat festettek. Az ablakokban csupa rózsacsokorral díszített porcelán tárgyak, poharak, kancsók és aranyból meg ezüstből vert kelyhek sorakoztak. Haszán mamelukokkal vette körül magát, akik alig a kamaszkorukba lépett tíz fiút és tíz kislányt hoztak magukkal valahonnan a Nílus völgyéből.

Selyembe, áttetsző fátylakba öltöztetve járatta őket, s arany meg ezüst karpereceket csatolt fel rájuk. A palota oszlopait mósusz- és ámbraviasszal vonatta be, az ablakok boltívei alá pedig négy serpenyőt helyezett el, ezeket megtöltötte mósusszal, annak legtisztább fajtájából. A fényesre csiszolt kőoszlopok mögött bújt meg a rabszolgák szálláshelye. A nagyúr négy részre osztotta fel a kertet. Az elsőben birs, körte, alma, füge, szőlő, eperféleség, szilva, banán és jánoskenyér termett. A másodikban a narancs, a citrom, az olajbogyó, a gránátalma meg a többi édes gyümölcs. A harmadik részben görögdinnye, uborka, sárgadinnye, káposzta és más főzelékféle volt. A negyedikben rózsák, tamarindfák, nárciszok, bazsalikom, ibolya, liliom, szellőrózsák és más növények virágoztak.

A kertet csatornák hálózta be, az épület körül pedig medencék változtak halastavakkal. A ligetekben egy-egy gazella, strucc, szürke csacsi, vadtehén mutatkozott. A kis tavak környékén kacsákkal, libákkal, etiópiai és közönséges fogolymadarakkal, fürjekkel, rókákkal, vadnyulakkal stb. lehetett találkozni.

A palota környékén Haszán izmaelita fejedelem több magas fasort telepített, amelyek a kert más-más részébe vezettek. Többszintes, nagy lakóházat is épített, az egyes szintekről is fasorok nyíltak a kert felé, melyet mindenfelől falkerítés vett körül, úgyhogy kívülről senki sem láthatta, mert nem is lakott benne senki. Ezenkívül a kerttől az épület mögött megásott pincég vezető lugasokat is telepíttetett.

Az alsóbb szinteken voltak a fogadótermek. Itt üldögélt egy szófán a fejedelem az embereivel, akiket étellel-itallal kínálgatott napestig. Midőn leszállt az éjszaka, körülnézett, s a legrátermettebbek közül néhányukat kiszemelte magának, azoknak odaszólt: »Te (ilyen és ilyen), gyere ide, és ülj le mellém.«

Azok meg hamarosan sorra összecsuclottak a *benjától* (hasistól), mellyel megétette őket. Akik így álomba merültek, mindet átvitette a palotába, s a rabszolgasorban tartott fiúk és lányok gondjaira bízta őket a lelkükre kötven, hogy de bizony minden kívánságát teljesítsék a behozott jelöltnek! Ecetet szagoltatva vele azonnal kezelésbe vették, s amikor magához tért, a fiúk meg a kislányok a tudomására hozták: »Csak a halálotat várjuk, mert ez a hely jutott osztályrészedül. Ez itt az egyik édenkerti ház, mi pedig a Paradicsomban szolgáló hurik és gyerekek vagyunk. Halálot után állandóan veled leszünk, de te most csak álmodsz, és hamarosan felébredsz álmodból.«

Mivel Izmael fejedelem visszatért társaságához, a kiszemelt jelölt csak a királyian felékesített, gyönyörű szép lánykakat és fiúkat látta maga előtt. Aztán szemügyre vette a helyiséget, belélegezte a szállongó mósusz- és tömjénillatot, körülsétálta a kertet, ahol madarakkal és más állatokkal találkozott, elnézte a csörgedező patakocskákat, a parki fákat. Elgyönyörködött a palota meg az arany és ezüst kelyhek szépségében, miközben a fiúk meg a lányok szóval tartották. De zavarodottságában még mindig nem tudta eldönteni, alszik-e, vagy ébren van. Két éjszakai óra múltával a hálószobába belépett Izmael fejedelem. Becsukta maga mögött az ajtót, majd onnan a kertbe folytatta útját, ahol rabszolgái sorra bókoltak tiszteletére. »Ó, nagyuram, Izmael!« – szólította meg a jelölt. – »Álmodom-e mindezeket, vagy ébren vagyok mégis?«

»Ó, te!« – válaszolta a fejedelem. – »Vigyázz, nehogy elmeséld álmodat valaki idegennek! Tudd meg, hogy urad és parancsolód, Ali jelölte ki helyed a Paradicsomban. Vedd tudomásul, hogy Ali Úr meg én az imént együtt ültünk az Égi Mezőkön. Ennek okaért egy pillanatnyi habozás nélkül szolgálj az Imámot, aki kegyesen megengedte, hogy megismerd majdani jutalmad.« Ezt követően Izmael fejedelem parancsot adott, hogy arany meg ezüst tálakon szolgálják fel az ebédet. A jelölt, miközben rózsavíz permetben fürdették, evett; majd amikor inni kért, arany meg ezüst serlegekben a legválogatottabb italokat hordták fel, amelyekbe megint egy kevés *benja* került. Amikor a kandidátus elaludt, Izmael átvitette a hálószobájába, maga pedig visszatért a társaságához.

Bizonyos idő elteltével Haszán benyitott, ecetet fröcskölt az alvó fiatalember arcába, majd kivezette őt a lugasba, ahol egy mameluknak megparancsolta, hogy rázza föl. Arra ébredt, hogy – lám – ugyanott van, ahol volt is, és a vendégek is ugyanazok, s ekkor ily szókra fakadt: »Allah az egyetlen isten, és Mohamed az ő prófétája.«

Izmael fejedelem ekkoron hozzálépett, átölelte. Az ifjú, mintegy kábulatába beledrmedve, de magát mindenestül fejedelme akarátának alávetve

hallgatta annak szavait: »Az, amit láttál, semmiképpen sem álom, hanem Ali imám egyik csodatétele. Tudd, hogy a neved bejegyezte a barátai névsorába. Ha megőrzöd a titkot, biztosan boldog leszel, de ha eljár a szád, magadra haragítod az imámot; ha meghalsz, mártír vagy, ám őrizkedj tőle, hogy ezt bárkinek kifecseged. Az egyik itteni ajtón át sikerült szert tenned az imám barátságára, s családtag lettél nála; ellenben, ha elárulod a titkot, ellenségévé válsz, és kiűzetel a házából.«

Így lett ez az ember a fejedelem egyik alázatos szolgája. Haszán ekképpen vette körül magát hozzá hűséges emberekkel, s tette ezt mindaddig, amíg a hatalma meg nem szilárdult. Íme, ez vala Izmael fejedelem és bizalmasainak története.”

Röviden szólva, egy kert csodálatos valóságából álmovilág lett. A kertjét csinósítgató Haszán egyúttal bizonyosságot tett arról is, hogy meglátása az álom természetéről mennyire mélyenszántó: hogy ugyanis az álom a vágyainkról meg azok teljesüléséről szól fantazmáink útján. Ehhez azért kellett a kert, hogy előbb a valóság váljék álomszerűvé. A kertek történetének jelentős része pontosan azt az örök emberi vágyat tükrözi, hogy a hétköznapiaknak hátat fordítva áttelepedjünk az álmok birodalmába legalább annyiban és aszerint, amilyenek az álmok természetét a kertépítők megítélték. Ennyiben a kertek története egyszerűs mind a hatalomszerzés egyfajta technikájának története is, amikor a hatalom az emberek álmai fölött is úrrá lesz. Az izmaelita agyafúrtság értett hozzá, hogy ezt átlássa, a fantasztikusnak mondható helyzetet a másik ember leigázása céljából csalétekként kihasználja, s mindezt a legegyszerűbb módon megfogalmazza. Az egész história, természetesen, kitalált mese – figyelmeztet Henry Corbin *Az iszlám filozófia története* című munkájában.

A történetről azonban, melyet emlékirataiban Hakim örökül hagyott ránk, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy sajátos, ámbár egyszerűsített változata Mohamed, Allah prófétája könyve: a *Korán* megfelelő bekezdéseinek. Ugyanis a legfőbb boldogságot, a valóság utolsó érzetét, amely az igazhitűekre és Mohamed követőire vár, a *Korán* kert alakjában és kerti képzetek nyelvén jeleníti meg. Az üdvözülés eme kertje, ahol Allah a kertész, csak a kiválasztottaknak van fenntartva, azoknak, akik egykoron a Kert örök vendégei lesznek, és a halhatatlanság lesz a jutalmuk mindazért, amit földi életükben cselekedtek. Fényesen ragyogó képpel élvezik majd a hurik, e tökéletes szüzek társaságát, nemkülönben Isten trónjának közelségét. Akárcsak a kereszténység körében és egész sor más vallásban, a mennyország (dzsenet) az iszlámban is – kert, a kert pedig – a Paradicsom. A Paradicsomkert mint ősi utópikus kép, mint az emberi bol-

dogság eszményi helye, de amelyet – teszük hozzá a ravasz egyházak – ki kell érdemelni földi tetteinkkel. Hogy milyen és mely cselekedeteinkkel, annak megint csak az Egyház a megmondhatója.

*

Kertek mindenütt találhatóak. Perzsa kertek akár kelimekre hímezve is, vagy pedig *Adónisz kertjei*, leginkább ókori épületek lapos tetőin.

A szokásos értelmezéssel ellentétben, amely James George Frazer *Az Aranyág* című munkája nyomán terjedt el, miszerint itt „istenről van szó, aki meghal, majd újjászületik”, s ekképpen a természetnek a virágzástól a hervadásig terjedő ritmusváltását jelképezi, a legújabb kutatások és magyarázatok alapján, amelyek elsősorban az ókori görögök erotikus szótárából indulnak ki, Adónisz az illatozás és a szerető szinonimája. A heves vére és csábító szépségű ifjú, egy bűnös kapcsolat mirhafán termett gyümölcse, bőségesen meg volt áldva ivarsejtrel és nemi vággyal, s hát éppen emiatt a túlzott nemiség miatt impotenciára ítéltetett. Mivel a sötétség istennőjének is elígérkezett, a hideg-rideg, vágycsökkentő növényfélések kényekedvének tették ki, köztük a hírhedt katángkóróval meg „holtak étkének” mondott különféle salátákkal etették. A termékeny Démétérrel szemben a terméketlen Adónisz áll, a tápláló vetéseket munkáló, gabonatermő földműveléssel szemben pedig az „Adónisz-kertek”, azaz olyan növénykultúrák állnak, amelyek mit sem teremnek. Ezek a közvetlen napfénynek kitett tetőkertek gyorsan kizöldülnek, azonban a perzselő mediterrán napsütésben, alig néhány nap alatt, csakhamar el is hervadnak. Azonban kivételesen illatozó, aromadús kertek ezek.

Démétér és Adónisz személyében (akikhez Aphrodité is társul) a görögöknél valójában a növénytermesztésről vallott két elképzelés, mit több: kétféle gondolkodásmód és a társadalomban meg a mítoszi világban meghonosodott kétféle formateremtő gyakorlat ütközött egymással. A termékenység a puszta erotikával, a törvény a kihágással, a verzió a perverzióval. Marcel Detien *Adónisz kertjei* című, a görög fűszerek mitológiájáról írott műve alapján az ellentétpárok egész tabelláját lehetséges összeállítani a között, ami teszmophorisz (a Démétér tiszteletére rendezett misztériumi játékok neve után) meg aközött, ami adóniszi (az Adónisznak és Aphroditének hódoló, úgyszintén jól ismert kétnapos ünnepség neve nyomán), imígyen:

nélkülözhetetlen termékek – luxusáru
termékenység – meddőség
érettség – éretlenség

életerős mag – erőtlen mag
földbe tenni – tetőre tenni
természetes időszámítás – sűrített, hajszott időszámítás
közéleti – magánéleti
férfiak – nők
rend és törvénytisztelet – felforgatás
alárendeltség – kihívó viselkedés
tisztaság – tisztátlanság
komolyság – élvhajhászás
normális – elferdült
házasság – félrelépések
mezítelenség – cicomázás
szüzesség – elcsábítás
szülés – elvetelés
törvényes gyerek – fattyú
örömtelen szexualitás – szexualitás gyermekáldás nélkül
enyhe szag – bódító illat
legális – illegális
természetes folyamat – parodizált folyamat
munka – szórakozás
ész – esztelenség... stb.

Az adóniszi szertartás legkorábbi, általunk ismert leírása valószínűleg Platóntól ered. A platóni Dialógusok Phaidrosz fejezetében (276 B) Adónisz kertjeiről esik említés Szókratész egy hosszabb fejtegetését követően, melyben az írással szemben az élőszót részesíti előnyben. (Érdekes, hogy a bürökpohárról szóló tanulmányában Jacques Derrida viszont, helyreállítva az írott szó becsületét, s az „igazival” ellentétben a „fordított világ” mellett nyilatkozván a Phaidrosznak ugyanerre a replikájára hivatkozik.)

„Az értelmes földműves, aki törődik a vetéssel, és azt akarja, hogy jó termés (*énkarpa*) legyen, vajon nyáron (*théros*) Adónisz kertjeiben szántvet-e nagy komolyan, és örvendezik (*kharain*), amikor látja, hogy milyen szép lesz nyolc nap alatt? Vagy pedig ezt játékból (*paidia*) és az ünnep (*heorté*) kedvéért teszi, ha éppen megteszi? Amire ellenben komoly gondja van, azt a földművelés szabályai (*georgiké techne*) szerint a megfelelő talajba veti, és örül, ha a nyolcadik hónapban egészen kifejlődik, amit vetett” (Kövendi Dénes fordítása). Egyértelműen, a szembeállítások sora uralkodik itt: egyfelől a komolyság, a munka, a tudás, a takarékoság, másfelől pedig – a játék, az ünnep, az örvendezés. Majd Szókratész tovább taglalja

hasonlatainak sorát egészen a kívánt következtetésig, miszerint „az írás kertjeit” (az emberek) játékból, a feledékeny öregség idejére emlékeztetőül vetik be, igazában pedig „sokkal szebb, ha mindez komolyan történik; ha valaki jártas a dialektika művészetében, fogékony lélekre talál, s ebbe veti el és plántálja belátással a gondolatait, amelyek... nem meddők, hanem magvuk van, s így mindig új lelkekben fakadnak új gondolatok, az ősi magvat halhatatlanná téve, birtokosát pedig boldoggá, amennyire ez embernek lehetséges” (Kövendi Dénes fordítása).

Igen ám, de valójában mit felelt volna Szókratész, ha Phaidrosz netán nem ért vele egyet, aminthogy különben mindig egyetértően kellett válaszolnia a Dialógusokban? Ha Adónisz kertjét Platón csak a föld és az elvetett mag igazi hasznosítása fantazmájának tartja, akkor mi az író mégis – földműves vagy kertész? Vagy mindkettő? Ideológus és a megelégedettség forrása. És mindig még valami harmadik is.

